

Azərbaycanın musiqi tarixində çox nəhəng simalar olub ki, yaşadıkları çağdan asılı olmayaraq onların yaradıcılığı müasir dövrə də nüfuz edə bilib. Qədim dövrlərdən Azərbaycan sənətkarları, musuqi xadimləri unikal musuqi əsərləri yaradıblar ki, bu əsərlər neçə-neçə nəslin yaddaşında qalıb.

Belə şəxsiyyətlərdən biri də musiqi bilicilərinin padşahı adlandırılan, bütün həyatını musiqiyə, şeirə bağlayan, çox zəngin bir xəzinə yaradan Əbdülqadir Marağayidir (?bdülqadir Marağai) ki, biz bu türk oğlundan danışacağıq. Çox təəssüf ki, uzun müddətdir fars millətçiləri, şovnist qruplar Marağayini də "fars", "İran" musiqiçisi kimi dünyaya təqdim edirlər. Halbuki, Ə.Marağayinin dövründə İran adlı dövlət yox idi və o, Azərbaycanda doğulub boya-başa çatıb, təhsil alıb, yaradıcılıqla məşğul olurdu. Marağayinin "fars", "İran" musiqiçisi kimi qələmə verilməsi hər zaman soydaşlarımız tərəfindən narazılıqla qarşılanıb ki, o fars deyil, xalis türkdür və onun yaradıcılığı ana dilimizin, ana musiqimizin şəhdişirəsindən bəhrələnib. Onu da vurğulayaq ki, bir neçə il əvvəl İran adlanan ölkədə Əbdülqadir Marağayinin adına musuqi festivalı da keçirilib. Bu da soydaşlarımızın, güneylilərin yaratdığı ictimai-siyasi təşkilatların etirazı ilə qarşılanıb. 2017-ci ildə Güney Azərbaycan Demokratik Türk Birliyinin (GADTB) saytında gədən yazılardan birində buna tənqidi yanaşılıb: "...İran adlanan ölkə Azərbaycan musiqisinin banilərindən olan Əbdülqadir Marağayini İran musiqiçisi və sənətkarı kimi qələmə verib. Rejim bu istiqamətdə Əbdülqadir Marağayinin ana yurdu Azərbaycanın qədim şəhəri Marağada I Abdülqadir Marağayini Musuqi Festivalı keçirməyə başlamışdır...

İran rejimi məqsədli şəkildə Azərbaycan həqiqətini təhrif etməklə Əbdülqadir Marağayini İran musiqisinin nəzəriyyəçisi, İran musiqisini təsnif edən iranlı sənətkar və İran musiqisinin ulduzu kimi təqdim edib".

Təşkilat da qeyd edib ki, Marağayini bir türk övladıdır, o fars deyil, onun o şəkildə qələmə verilməsi qəbuləndir.

Çox təəssüf, bu gün molla rejimi çalışır ki, güney azərbaycanlıları bizdən ayırsın, onları başqa "xalq" kimi qələmə verib öz çirkin niyyətlərinə nail olsun. Bu gün Güney Azərbaycanın neçə-neçə böyük sənətkarını molla rejimi öz doğma kökündən ayırmağa çalışır, amma təbii ki, buna nail ola bilməz. Çünki bir insanı öz milli kökündən qoparmaq heç zaman olmaz. İnsanın milliyəti, milli mənsubiyyəti, genetik kodu heç

zaman dəyişmir. "Arazi ayıra bilmədiklər, Kürle doyura bilmədiklər" rubrikasında XIV əsrdə qədim Azərbaycan şəhərində doğulan dahi musiqiçi, musiqişünas, bir sıra muğamların, musiqilərin yaradıcısı Əbdülqadir Marağayidən danışacağıq.

"Mənim atam Qeybi müxtəlif elmlərdə və xüsusilə də musiqidə çox qabağa getmişdi"

Bütün mənbələrdə milliyəti Azərbaycan türkü olaraq qeyd edilən Əbdülqadir ibn Qeybi əl-Hafiz Əl-Marağayini XIV əsrin ortalarında Azərbaycanın məşhur elm və mədəniyyət mərkəzlərindən sayılan Marağa şəhərində anadan olub.

Tədqiqatçılar yazır ki, orta əsrlərin bir çox digər alimləri kimi, Marağayini də hərtərəfli təhsil alıb və Şərq musiqi nəzəriyyəsinə dərin mənimsəmiş, gözəl xanəndə, musiqiçi, bəstəkar, rəssam, xəttat və şair olaraq tarixdə iz qoyub. Marağayini öz şeirlərini Azərbaycan türkcəsində, fars və ərəb dillərində yazıb. Marağayini, özünün yazdığı kimi, şeirlərinin əksər qismini Azərbaycanda yazıb. İraq türkləri arasında geniş yayılan bu şeirlər Arasah, Uşşaq və Nəva muğamlarına uyğun vəznərdə qələmə alınıb.

Məlumatlara görə, onun atası Mövlana Qeybi tanınmış musiqiçi idi. Əbdülqadir özünün "Ma-qasid əl-Əlhan" adlı əsərində bu barədə yazır:

"Mənim atam Qeybi müxtəlif elmlərdə və xüsusilə də musiqidə çox qabağa getmişdi. O, mənim təhsilim üçün, xüsusən də musiqi elmini öyrənməyim üçün çox iş görmüşdür."

Onun oğlanları və nəvələri də tanınmış musiqiçilər olub. Əbdülqadir Marağayinin kiçik oğlu Əbdüləzizin musiqi nəzəriyyəsinə dair "Niqavət ül-ədvər" əsəri hazırda "Nuri Osmaniyə" kitabxanasında saxlanmaqdadır. Onun nəvəsi Məhəmmədin "Ma-qasid ül-ədvər" əsəri də həmin kitabxanadadır.

"Dövrün yeganəsi, musiqidə tayı-bərabəri olmayan..."

Tədqiqatçılar vurğulayır ki, Əbdülqadir dörd yaşında iken Qurani əzbərləyir, on yaşında musiqi elminin əsaslarını mənimsəyir, qrammatika, ritorika və üslubiyyəti öyrənir və artıq onu da atası ilə birlikdə alim və şeyxlərin məclislərinə dəvət et-

XIV əsr məşhur Azərbaycan musiqiçisi necə farslaşdırılır...

məyə başlayırlar. O, məclislərdə Quran ayələrini avazla oxuyur və mürəkkəb musiqi əsərləri ifa edirdi. O, eyni zamanda musiqi təhsilini artırır və Şərqin Farabi, İbn-Sina, Səfiəddin Urməvi, Qütbəddin Şirazi, Əbu Əli kimi alimlərinin musiqi nəzəriyyəsinə həsr edilmiş əsərlərini öyrənir. Musiqiçilər arasında o, nəzəriyyə üzrə nüfuz sahibi kimi məşhurlaşır. Tezliklə onun şöhrəti öz şəhərinin hüdudlarını aşır və Əbdülqadiri Təbrizə sultan sarayına məclislərə çağırırlar. Həmin məclislərdə dövrün ən tanınmış müğənni və şairləri, ifaçıları heç də zəif şair və musiqiçi olmayan sultan Üveys Cəlairin başına yığırdılar. Sultan Üveys gənc musiqişünasın şöhrətini daha da artıran bir fərman da verir. Fərmanda Əbdülqadiri "dövrün yeganəsi, musiqidə tayı-bərabəri olmayan" adlandırır.

100.000 qızıl dinarlıq mərc...

Tədqiqatçılar yazır ki, Sultan Üveysin vəfatından sonra da Əbdülqadir onun oğlu Sultan Hüseynin sarayında qalmağa davam edir. Sultan Hüseyn sənətkara atasından da artıq hörmət-izzət göstərir. 1377-ci ildə Marağayini "Əlhani-siqanə" (Otuz neğmə) adlı əsərini yazır. Bu əsər onun həyatında baş vermiş bir epizodla bağlı idi. Saray məclislərinin birində Sultan Hüseyni Marağayiyə təklif edir ki, Ramazan ayının hər gününə bir musiqi əsəri həsr etsin. Marağayini razılaşır. Bu vaxt məclisdə iştirak edən məşhur Azərbaycan musiqiçisi, onun gələcək qaynatası Ruzvanşah Təbrizi 100.000 qızıl dinardan mərc gəlir və şərt qoyur: hər dəfə musiqi yazılan gündən ancaq bir gün qabaq onun muğamı, ritmi, quruluşu və sözləri onlar tərəfindən müəyyənləşdiriləcək. Şeirlər məclisin görkəmli şairləri tərəfindən ərəb və fars dillərində yazılır. Sultan Hüseyn də bir şeir yazır və Marağayidən bu şərtə Hüseyni ladinə musiqi bəstələməyi xahiş edir. Marağayini olduqca sət çərcivə daxilində işləməyə məcbur olsa da, şərti yerinə yetirir və vaxtında 30 neğməni hazır edir.

Onun istedadına heyran qalan Rizvanşah Təbrizi Marağayiyə, nəinki uduzduğu pulları gəndərir, həmçinin qızını da ona evə verir.

Teymurun çıxardığı edam cəzasından xilas...

Yazılanlara görə, Marağayini Sultan Hüseynə "Bahar ritmi" adlı bir əsər də həsr edir. Bu əsər onlar Təbrizdəki saray bağçasında gəzərkən bədahtən yaranır. 1380-ci ildə hakimiyyətə gələn Teymurun

miyyətə gələn Azərbaycanın yeni sultanı Əhməd ibn Üveys də alim-musiqçinin istedadını layiqincə qiymətləndirir. Marağayini onun şərəfinə otuz ayrıca bölmədən ibarət "Dövri-şahi" adlı bir əsər yazır.

Teymurun Azərbaycana gəlişindən sonra bir çox incəsənət xadimləri Səmərqəndə aparılır. 1397-ci ildə Teymurun çıxardığı edam cəzasından öz qeyri-adi musiqi istedadı, dərin zəkası, bilikliyi ilə canını qurtaran Marağayini də bunların siyahısına düşür. Elə həmin ildə Teymur özünün fərmanı ilə başibəlalı alimi "bütün musiqi bilicilərinin padşahı" adlandırır. 1399-cu ildə Əbdülqadir Təbrizə, Teymurun oğlu Miranşahın sarayına qaytarılır. Lakin doğma şəhərin havası ilə nəfəs almaq səadətini uzun çəkmir. İkinci ildən sonra Teymur onu yenə ölüm cəzasına məhkum edir, bu dəfə artıq ona xəyanət etmiş oğlu Miranşahın yaxın adamı kimi. Ancaq yenə də Marağayini edam olunmaqdan canını qurtara bilir. Əgər birinci dəfə onu Qibleyi-ələmə türkcə müraciəti xilas etmişdisə, bu dəfə sənətkar, Teymurun qəzəbini sənətmək üçün Qurandan bir surəni ustalıqla oxuyur. Və yəni Səmərqəndə, Teymurun sarayına aparılır.

Marağayini Səmərqəndədə yaradıcılığında qalmır, yeni-yeni musiqi əsərləri və musiqişünaslıq risalələri yazır. Onun "Kənz əl-əlhan" ("Melodiyalar xəzinəsi") risaləsindəki melodiyalar Urməvinin hərfi-ədədi sistemi ilə verilmişdi. Burada hərfilər səsliyin yüksəkliyini, rəqəmlər uzunluğunu göstərir, ladin və vəznin adı isə melodiyaların ritm və quruluşunu bildirirdi.

İngilis musiqişünası C.Fermer bu risaləni təhlil edərək yazır ki, Marağayinin yaratdığı bir çox melodiyalar indiyə qədər türklər arasında "Giyar", yaxud da "Kiyar" adı ilə yaşamaqdadır.

Marağayini "Came əl-əlhan" ("Melodiyalar məcmusu") adlı nəzəri əsərini 1405-ci ildə yazmağa başlayır və 1413-cü ildə başa çatdırır. Daha sonra o, "Məqasid əl-əlhan" ("Melodiyaların məqsədi"), "Lahiyyə" ("Musiqi"), "Şərh əl-ədvər" ("Dövrlərə şərhlər") və "Fəvaid-i eşərə" ("On fayda") adlı əsərlərini qələmə alır. Onun sonuncu əsərləri yüksək mürəkkəblik dərəcəsi ilə fərqləndiyindən, peşəkar musiqiçilər, hazırlıqlı nəzəriyyəçi və ifaçılar üçün nəzərdə tutulmuşdu. Ella Zonisin sözlərinə görə, "Came əl-əlhan"da ilk dəfə olaraq, fars musiqisinin geniş not yazısı verilib.

Marağayinin əsərlərində muğam nəzəriyyəsinə və o dövrün şifahi musiqi ənənəsinin

digər janr və formalarına geniş yer ayrılıb. Muğamlar haqqında o yazır: "Muğamın səsləri səslənmənin gözəlliyi və incəliyi prinsipi əsaslanır. Bunların sayı səkkizə, yaxud ona çatır."

Daha sonra deyilir:

"Türklər Uşşaq, Nəva və Busalığa muğamlarına üstünlük verirlər, ancaq qalın muğamlar da onların yaradıcılığına daxildir".

"Ey həkimlər, əgər Əbdülqadir öz çarəsini udda taparsa, təəccüblənməyin"

Tədqiqatçılara görə, Marağayini öz musiqi risalələrinin əksər qismini fars dili və Azərbaycan türkcəsində yazdığı şeirlərlə tamamlayır. Azərbaycan türkcəsində yazdığı şeirlərindən birində Marağayini öz həyatından gətirdiyi epizodu təsvir edir: bir dəfə o, ağır xəstələri və yatağının başına yığılmış ən yaxşı həkimlər belə sənətkara kömək eləyə bilmirlər. Onda udu əlinə alıb, oxumağa başlayır: "Ey həkimlər, əgər Əbdülqadir öz çarəsini udda taparsa, təəccüblənməyin. Çünki o, musiqini özü üçün ən yaxşı dərman bilir".

Marağayini türk xalqlarının musiqisinə, xüsusilə aşiq musiqisinə böyük diqqət yetirir. O öz əsərlərində doqquz əsas türk ladinı və bütün şərq xalqları üçün ümumi olmaqla türk musiqisində daha çox işlənən ladinləri müəyyənləşdirib ayırır (Uşşaq, Nəva, Busalığa, Nehoft, Bayatı-Novruz). Marağayini yazır ki, həmin türk ladinlarından monqol musiqiçiləri də istifadə etmişlər.

Marağayini öz əsərlərində o zaman mövcud olmuş və müxtəlif musiqi risalələrində təsvirini tapmış alətlər barədə də maraqlı məlumatlar verir. Simli alətlərdən kamança, hicaq, neytənbur, rübab, rudhani və s., nəfəs alətlərindən ağ ney, qara ney, balaban, zurna, burğu və başqaları onun əsərlərində təsvir olunur. Marağayini ki, onun təsvir etdiyi alətlərdən biri Təbriz-Şirvan tənburu adlanır. Elə buradaca Marağayini başqa bir tənburun-türk-monqol tənburunun da təsvirini verir ki, bu da hələ o zamanlar Təbriz və Şamaxı musiqi mədəniyyətindəki oxşar və fərqli cəhətləri aşkarlayır.

Tədqiqatçılara görə, Marağayini ömrünün son illərini Heratda keçirib və 1436-cı ildə burada vəfat edib, dəfn olunub.

Marağayinin bioqrafiyasına, yaradıcılığına, onun barəsində yazılanlara diqqət yetirdik, hər addımda onun türk oğlu türk olduğu bir daha öz tədqiqatı tapdı. Bu baxımdan, mollaların Marağayiyə qarşı sürdüüyü iddia da suya düşür və iflisa uğrayır.

İradə SARIYEVA